

הרב ד"ר ברוך פינקלשטיין

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

- הקדמה
- גדר השמטת חוב בזמן הזה
- הפרוזבול ותוקפו: מועד איסור גביית החוב;
- העקרונות המשפטיים של הפרוזבול
- בית הדין המוסמך לכתוב פרוזבול
- הסכמה
- הדדית לפרוע את החוב
- גביית חובות בחוץ לארץ בלא פרוזבול
- פרוזבול בארץ ישראל בימינו
- סיכום

הקדמה

הרב משה פיינשטיין זצ"ל פסק שאם שכח אדם לכתוב פרוזבול לפני סוף שנת השמיטה, הוא יכול לגבות את חובו אף בערכאות משני טעמים (שו"ת איגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן טו). הטעם הראשון, העיקרי, מפני שמאות בשנים לא נהגו לכתוב פרוזבול, על אף מחאת הרא"ש ואחרים,¹ ופשט באירופה המנהג שהפרוזבול הוא רק לרווחא דמילתא, והשביעית אינה משמטת. הטעם השני, מדברי המשנה, שרוח חכמים נוחה ממי שפורע את חובו בשביעית, על אף השמטתו מן התורה (משנה, שביעית י, ט), עולה שהדבר הנכון הוא לפרוע את החוב.² הרב מנשה קליין זצ"ל פסק אף הוא שמי ששכח לכתוב פרוזבול, יכול

1 שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן לג; ערוך השולחן, חושן משפט, סימן סז, סעיף א; ועוד.
2 אם רוח חכמים נוחה ממי שפורע את חובו, מה מטרת התורה במצוות השמטת כספים? אמנם המצווה שייכת לכל עם ישראל, אבל נראה לומר שהפטור מפירעון החוב בא לסייע לדלים ביותר בחברה, שאינם מסוגלים להחזיר את חובם, אולי כדי לתת להם הזדמנות כלכלית להשתוות לכלל החברה. אבל מי שמשיגה ידו, חייב לפרוע את חובו, ועליו נאמר: "רוח חכמים נוחה הימנו".

לגבות את חובו. גם הוא הסתמך על התפשטות המנהג באירופה שלא לכתוב פרוזבול, אך אינו מזכיר את הנימוק שרות חכמים נוחה ממי שמחזיר את חובו בשביעית.

שני הפוסקים הגדולים הללו פסקו כך בחוץ לארץ. ואף על פי שאינם מבחינים בפירוש בין חוץ לארץ לבין ארץ ישראל, מסתבר ששניהם דיברו במציאות שבחוץ לארץ, והשאלה היא: האם מי ששכח לכתוב פרוזבול בארץ ישראל יכול לגבות את חובו? שאלה זו מתעוררת, מפני שייטכן שהמנהג בארץ ישראל היה תמיד לכתוב פרוזבול, ורק בארצות רחוקות מארץ ישראל פשט המנהג שלא לכתוב פרוזבול.

במאמר זה, אנסה לברר את העיקרון המשפטי שביסוד הפרוזבול, מדוע אנו כותבים פרוזבול בימינו ומה תוקפו, ואשיב על השאלה אם מלווה ששכח לכתוב פרוזבול יכול לגבות את חובו בארץ ישראל.

גדר השמטת חוב בזמן הזה

לדעת רוב הראשונים, הלכה כרבי, האומר:

בשעה שהיובל נוהג, השמיטה נוהגת מדברי תורה. פסקו היובלות – נוהגת שמיטה מדבריהן.³

כיוון שהוקשה שמיטת כספים ליובל, שמיטת כספים נוהגת מדרבנן אף בארץ ישראל.⁴ חז"ל תיקנו שמיטת כספים זכר לשביעית, כדי שלא תשתכח תורת שביעית (גיטין לו ע"ב; רש"י, שם, ד"ה זכר).

הגמרא שואלת על סמך מה פועלת שמיטת כספים מדרבנן, שהרי התורה מחייבת את הלווה לפרוע את חובו, ועל סמך מה חכמים פוטרים את הלווה מלפרוע את חובו? אביי מתרץ ואומר שהשמטת חובו של הלווה נעשית ב"שב ואל תעשה". ורש"י אומר שאין כאן עקירה בידיים של דבר מן התורה (רש"י, גיטין לו ע"ב, ד"ה שב). ורבי אומר: "הפקר בית דין – הפקר". ורש"י אומר שבדבר שבממון במקום סייג וגדר אין משום עקירת דבר מן התורה (רש"י, גיטין לו ע"ב, שם, ד"ה רבא).

3 ירושלמי, גיטין ד, ג. בספרא נאמר: "שביעית נוהגת אע"פ שאין יובל" (ספרא, בהר, פרשה ב). ראה מאמרו של הרב שלמה יוסף זיין "שמיטה" בספרו לאור ההלכה (התשס"ד), עמ' קיב-קט, המביא (בעמ' קלו) רשימה של כמה מן הראשונים שפסקו כרבי, וראה במאמרו גם דעות אחרות.

4 כן היא דעת: רש"י, עבודה זרה ט ע"ב, ד"ה ואין; הרמב"ם, משנה תורה, שמיטה ויובל, פרק ט, הלכה ג.

הפרוזבול ותוקפו

הלל תיקן לכתוב פרוזבול, כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה לזה, ועברו על מה שכתוב בתורה: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבכך בליעל" וגו' (דברים טו, ט).⁵ לדעת אב"י, הפרוזבול תקף לדעת מי שסובר ששמיטת כספים מדרבנן, ואילו לדעת רבא (רש"י, גיטין לו ע"ב, שם, ד"ה רבא), הפרוזבול תקף גם לדעת מי שסובר ששמיטת כספים נוהגת מדאורייתא, מפני שהפקר בית דין הפקר. וכמו שהסברנו לעיל, אין כאן עקירה של דבר מן התורה.

מועד איסור גביית החוב

הלאו הנזכר בפסוק "לא יגש את רעהו" (דברים טו, ב) אמור בגביית החוב בסוף השנה השביעית (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף ל). אם החוב הוא בגדר גבוי מבחינה משפטית לפני סוף השנה השביעית, אין שום איסור בגבייתו בפועל גם לאחר שנכנסה שביעית, מפני שיש להתייחס לזה כמי שגבה המלווה את חובו לפני סוף שנת השמיטה (ראה להלן).

העקרונות המשפטיים של הפרוזבול

הפרוזבול מבוסס על שני יסודות בדיני ממונות. הראשון, עיקרון המבוסס על תפיסה פיזית, שאם תפס האדם חפץ של בעל חובו, החפץ שלו מבחינת משפטית לפחות עד שיערער עליו בעליו בבית דין, בתנאי שתפס בטענה צודקת או בטענת ברי או תפס ברשות בעל החוב.⁶ ואם כבר תפס המלווה חפץ של הלווה, ברור שהמלווה רשאי לזכות בו אם לא ישלם הלווה.⁷ לכן נפסק שהמלווה מעות על המשכון אין השביעית משמטת את חובו (גיטין לז ע"א), כיוון שהמשכון נמצא ביד המלווה והחוב הוא בגדר גבוי (רש"י, גיטין לז ע"א, ד"ה דקני). הכוח נמצא ביד המלווה, מפני שכבר תפס את החוב.⁸

5 ראה: הרב דוד ביגמן "בעיה הלכתית או תיקון חברתי? על משמעות הפרוזבול" אקדמות כ 156 (התשס"ח); דוד הנשקה "כיצד מועיל הפרוזבול? לתולדות ביאורה של תקנת הלל" שנתון המשפט העברי כב 71 (התשס"א-התשס"ד).

6 יש בעיקרון זה פרטים רבים, ואין כאן מקום להאריך בזה.

7 על זה אומר רבי יצחק שהמלווה קונה את המשכון, והוא נחשב במידה מסוימת שלו, והדבר עולה מן הפסוק האומר שהמלווה חייב להשיב את המשכון ללווה בשעות שהוא נצרך לו: "ולך תהיה צדקה" (דברים כד, יג). כיוון שהתורה קוראת להשבת המשכון "צדקה", מוכח שהמשכון שייך למלווה. שאם לא כן, אין הדבר בגדר צדקה.

8 יש מחלוקת אם המשכון אינו משמט את סכום המשכון או את כל ההלוואה. הרמב"ם סובר שרק החלק שתפס המלווה אינו נשמט (משנה תורה, שמיטה ויובל, פרק ט, הלכה יד), ואילו הרא"ש סובר שכל החוב נשמט (גיטין, פרק ד, סימן יז). טעמו של הרמב"ם, שרק סכום המשכון אינו נשמט, הוא משום שיש כוח למלווה רק במה שתפס, ותו לא. לדעת הרא"ש, המשכון אינו משמט את כל החוב, כיוון שיש לו כוח לצרף

הפרוזבול תקף מפני שהוא מיוסד על העיקרון שיש גורם בעל כוח חזק הנותן סמכות לבעל חוב מסוים לגבות את חובו, וכאילו החוב כבר גבוי, וכמעט אי אפשר להתחמק מלפרוע אותו. על פי רוב, הגורם הבלעדי שהוא בעל כוח זה הוא המדינה. לכן, כל מלווה הפועל באישורה של המדינה, במועד הפירעון, חובו בגדר גבוי למפרע משעת קבלת האישור.⁹ על כן, אם מסר אדם את שטרותיו לבית דין, שהוא הגוף המשפטי הפועל ברישיון מטעם המדינה, החוב אינו נשמט, מפני שהוא בגדר גבוי משעת מסירת השטרות לבית הדין, לפני סוף שנת השמיטה. הפרוזבול הוא מסמך המעיד שמסר בעליו את שטרותיו לבית דין, אף אם לא מסר אותם פיזית.

הלל לא הסתפק בזה, וחזק את אמצעי הגבייה של המלווה, כשתיקן לכתוב פרוזבול על סמך שעבוד של קרקע כדי לאפשר למלווה לגבות את החוב ביתר קלות. וזה לשון הסמ"ע (סימן סז, ס"ק מא):

דכשיש לו קרקע מחשב טפי כגבוי ועומד ביד הבית הדין... עוד טעם דקרקע ראוייה לגבות ולחזור ולגבות ממנה עד שישתלם לו חובו ועפ"ר.

קרקע המשתעבדת לחוב מאפשרת את גבייתו בקלות ובדרך בטוחה יותר. ונפסק ש"אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע" (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, ס"ק כב).¹⁰ גם הכלל שמזכיר רבא, "הפקר בית דין – הפקר", מבוסס על העיקרון שיש כוח לבית דין להפקיע ממון.

ניתן להסביר גם את הרציונל למצוות התורה להשמטת חובות בשנת השמיטה על פי אותו עיקרון. לכאורה, השמטת חוב בעל כורחו של המלווה היא כעין גזל ברשות המחוקק. ונשאלת השאלה: על סמך מה גורמים הפסד למלווה בעל כורחו? התשובה היא: זכותו של המחוקק לשלוט בממון האדם, בתנאי שהחקיקה באה לחזק את הדת או להיטיב עם כלל

אליו את חלקו של החוב שעדיין אינו בידו (סמ"ע, סימן סז, ס"ק כד). ראה שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף יב.

9 לדעת הרמב"ן, דרשת הספרי (דברים, ראה, פסקא קיג), מן הפסוק (דברים טו, ג), שהמוסר שטרותיו לבית דין החוב אינו נשמט, אסמכתא בעלמא היא (רמב"ן, גיטין לו ע"א, ד"ה ומי איכא).

10 ונאמר עוד בשולחן ערוך: "שביעית משמטת את המלווה ואפילו מלווה שבשטר שיש בו אחריות נכסים" וכו' (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף ב). ואף על פי שמותר לכתוב פרוזבול גם על עציץ נקוב, דבר הסותר את הכוח שבשעבוד קרקע, כבר אמרו התוספות: "לא פלוג רבנן במקרקעי" (גיטין לו ע"א, ד"ה אלא). כלומר, אף על פי שכתובת פרוזבול על (סמך) עציץ נקוב אינה על פי העיקרון של כוח שעבוד קרקע, נקטינן כפרשנות המורחבת של המושג "קרקע", שכל פיסת קרקע מועילה לזה.

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

החברה.¹¹ המחוקק, במקרה זה התורה, מפקיע את ממון האדם כדי להשיג את המטרות הדתיות והחברתיות של שנת השמיטה.

אם נשווה את מסירת השטרות לבית דין למציאות הכלכלית והמשפטית של ימינו, נמצא שהם דומים להמחאה חתומה¹² הנמסרת לגבייה לגוף הממונה על אכיפת החוק, רשות האכיפה והגבייה, באמצעות לשכות הוצאה לפועל. תקנת הלל לכתוב פרוזבול בשעבוד קרקע באה להגדיל את הסיכויים לגביית החוב, וניתן לדמות את הדבר לכתבת הערת אזהרה על נכס המשועבד לחוב בספרי רישום המקרקעין.

כיוון שקל לכתוב פרוזבול, נאמן האדם לומר "פרוזבול היה לי ואבד", כיוון ש"לא שביק היתירא ואכיל איסורא"¹³ "ולא עוד, אלא שפותחין לו: שמא פרוזבול היה לך ואבד. ואם אמר כן – נאמן".¹⁴

לסיכום. כל שלב וכל פרט בהתפתחות מצוות השמטת חובות בשנת השבע מבוסס על העיקרון שיש כוח בידי השלטון להפקיע ממון מן האדם, וכל חוב שכבר נתפס אצל המלווה או שיש לו אפשרות לתפוס אותו הוא בגדר גבוי.

בית הדין המוסמך לכתבת פרוזבול

לדעת שמואל, אין כותבים פרוזבול, אלא אם נכתב בבית דין בעל סמכות ובעל כוח אכיפה בגביית החוב, כגון בית דינו של שמואל או בית דינם של רב אמי ורב אסי, "דאלימי לאפקועי ממונא" (גיטין לו ע"ב), והגמרא אומרת: "רבנן דבי רב אשי מסרי מילייהו להדדי" (גיטין לו ע"ב). לדעת רבנו תם, יש ללמוד מכאן שאין צורך דווקא בבית הדין החשוב ביותר, אלא כל בית דין חשוב יכול לכתוב פרוזבול, כולל בית דין מקומי, ובלבד שתהיה לו סמכות אכיפה (תוספות, גיטין לו ע"ב, ד"ה דאלימי). וזה לשון הרמב"ם בעניין זה (משנה תורה, שמיטה ויובל, פרק ט, הלכה יז):

11 כמו שכתב רש"י (גיטין לו ע"ב, שם, ד"ה רבא), לגדר וסייג. גם הריטב"א מגביל את הכלל "דינא דמלכותא דינא" לחוקים הבאים להיטיב עם החברה (חידושי הריטב"א, נדרים כח ע"א, ד"ה דהא אמר). וכך יש להבין את דבריו של רש"י על כוחם של רבנן לתקן שמיטת כספים מדרבנן, שיכול בית דין לתקן תקנות שיפקיעו ממונו של אדם, אם הדבר נעשה למטרה נעלה, גדר וסייג, אבל לא להפקיע ממונו של האדם (רש"י, גיטין לו ע"ב, ד"ה שב).

12 ראה הרב שלמה אישון "שמיטת כספים בצ'ק שלא נפרע" תחומין לה 126 (התשע"ה).
13 על פי דברי התלמוד: "אמר רב נחמן: נאמן אדם לומר 'פרוזבול היה בידי ואבד ממני'... כי לא שביק היתירא ואכיל איסורא" (גיטין לו ע"ב). גם בעניין ריבית משמש מושג זה (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קסט, סעיף כה).

14 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף לג.

אין כותבין פרוזבול אלא חכמים גדולים ביותר כב"ד של ר' אמי ור' אסי, שהן ראויים להפקיע ממון.

ונאמר ב"שולחן ערוך" (חושן משפט, סימן סז, סעיף יח):

פרוזבול אינו משמט ואינו נכתב אלא בכ"ד, דהיינו שלשה בקיאים בדין ובענין פרוזבול, ויודעים ענין שמיטה, והמחום רבים עליהם באותה העיר.

לדעת מי שמצריך בית דין חשוב, בעל סמכות אכיפה בגביית החוב, הטעם מוכן, מפני שבלי בית דין חשוב, אין כוח למלווה לגבות את חובו, ונמצא שהחוב אינו בגדר גבוי.

לעומתם, הרמב"ן (גיטין לו ע"ב) והרשב"א (שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן לג) והרא"ש (גיטין, פרק ד, אות יג) והרי"ף (לדעת הרא"ש, שם) – סוברים שמנהגם של רבנן דבי רב אשי חולק על שמואל. לדעתם, כל בית דין, אף אם אין לו סמכות לאכוף את גביית החוב, יכול לכתוב פרוזבול. וכן פסקו הטור (חושן משפט, סימן סז) והב"ח (שם). לדעה זו, יש צורך בהסברת פעולת הפרוזבול. כי אם בית דין שאינו חשוב כותב פרוזבול, לא חל על החוב העיקרון שהוא בגדר גבוי.

שמעתי מהרה"ג זלמן נחמיה גולדברג שליט"א שני הסברים אפשריים בעניין זה. הראשון, אפשר לומר שמאחר שכל שלושה יכולים לדון את האדם בעל כורחו (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ג, סעיף א), בית דין יכול לכתוב פרוזבול מחייב, אף על פי שאין לו סמכות לאכוף את גביית החוב. הסמכות לדון את האדם בעל כורחו יש בה כדי לכתוב פרוזבול היום, ששמיטת כספים מדרבנן. השני, שרואים בכתיבת הפרוזבול כתחילת הדין נגד הלווה. נמצא שהמלווה אינו כנושה בעת גביית החוב בפועל, מפני שכבר התחיל בהליכים משפטיים בעת כתיבת הפרוזבול לפני שחל איסור "לא יגוש".

ברמ"א באות שתי הלכות הסותרות לכאורה זו את זו. לענין הפרוזבול, הוא אומר (רמ"א, חושן משפט, סימן סז, סעיף יח):

כותבין פרוזבול בכל בית דין. ונ"ל דיש להקל בזמן הזה.

מכאן משמע שראוי לכתוב פרוזבול, כיוון ששמיטת כספים נוהגת בזמן הזה. אבל בתחילת הסימן הוא אומר (רמ"א, חושן משפט, סימן סז, סעיף א):

וי"א דאין שמיטה [כספים] נוהגת בזמן הזה, ונראה שעליהם סמכו במדינות אלו, שאין נוהגים דין שמיטה כלל בזמן הזה וכו'.

אפשר ליישב כדברי הסמ"ע (סימן סז, ס"ק לז), שדברי הרמ"א בעניין סוג בית הדין אמורים במדינות שנהגה בהן שמיטת כספים, אבל מנהג אשכנז שלא לכתוב פרוזבול. אך אפשר

להסביר את דברי הרמ"א גם באופן אחר, שאין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, אבל מי שרוצה בכל זאת לכתוב פרוזבול, ניתן להקל בזה ולכתוב בכל בית דין, כיוון שמעיקר הדין החוב אינו נשמט.

הסכמה הדינית לפרוע את החוב

התשתית הרעיונית של דיני ממונות שמבוססים עליה עסקים היא ההסכמה לבצע עסקה לפי תנאים מסוימים בין שני צדדים. "גמירת דעת" או "רצון" הוא יסוד בדיני עסקים המחייב כל קנייה או הלוואה, וכל חליפת דברים, והוא קניין מדאורייתא. לכן, אם אמר המלווה "על מנת שלא ישמיט הוא", והלווה מסכים לזה, השמיטה אינה משמטת, מפני שכל אדם יכול להתנות בדיני ממונות,¹⁵ והדבר כשר לחלוטין.¹⁶ הסמ"ע כותב בעניין זה (סימן סז, ס"ק יח):

כאלו אמר אף על פי שהשביעית משמט ואין אתה רשאי לתבעני אני מקבל עלי לשלם לך ואדם יכול לחוב את נפשו בממון שלא חייבתו התורה.

"ערוך השולחן" אומר שהחוב בגדר חוב חדש על ידי המלווה והלווה (ערוך השולחן, חושן משפט, סימן סז, סעיף ו). ולא זו בלבד, אלא שהמלווה נאמן לומר שהתנו את התנאי הנזכר לעיל (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף לד).

לאור האמור לעיל, לכאורה לא היה נחוץ כל כך לתקן פרוזבול, כיוון שהמלווה והלווה יכולים להתנות ביניהם שייפרע החוב כחוב אישי של הלווה. הריטב"א דן בזה ואומר (חידושי הריטב"א, מכות ג ע"א, ד"ה לכך):

כיון שתנאי זה קיים, למה הוצרך הלל לתקן פרוזבול? י"ל שאין כל אדם זכור להתנות כן בשעת הלוואה וגם אינו רוצה שנראה כמתייאש מלגבות חובו בזמנו. ועוד שנראה כמראה עין רעה לשמיטת שביעית. ועוד שתשכח תורת שביעית אבל בפרוזבול יהא זכר לשביעית דאוושא מילתא כשבאים כולם לעשות פרוזבול.

15 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף ט; סמ"ע, שם, ס"ק יח.
16 על פי מימרת שמואל: "האומר לחבירו 'על מנת שלא תשמטני שביעית' – שביעית משמטת" (מכות ג ע"ב). אבל האומר לחברו "על מנת שלא תשמטני בשביעית – אין שביעית משמטתו" (שם). ופירש רש"י: "תנאי הוא זה. ואף על פי שהתנה על מה שכתוב בתורה – תנאו קיים" (רש"י, שם, ד"ה לדידי), משום שכל תנאי שבממון תנאו קיים, ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, שהוא חייב. לדעת הרא"ש, תנאי זה מועיל, מפני שלא התנה על מה שכתוב בתורה, אלא אנברא קאי (שור"ת הרא"ש, כלל עז, סימן ד). והריטב"א אומר שכן פירשו הרמב"ן, בבא מציעא נא ע"ב, ד"ה על מנת, והתוספות, בבא מציעא שם, ד"ה על מנת (ריטב"א, מכות ג ע"ב, ד"ה לכך). והביא את דבריהם בדק הבית (טור, חושן משפט, סימן סז).

גביית חובות בחוץ לארץ בלא פרוזבול

באחרונים באים כמה הסברים לעובדה שנהגו לגבות חובות בחוץ לארץ בלא פרוזבול. הב"ח כותב שהטעם לזה הוא נאמנות המלווה לומר שהיה לו פרוזבול (ב"ח, חושן משפט, סימן סז, ד"ה אכן):

משום דכיון דכל מלוה נאמן לומר פרוזבול היה לי ואבד... אם כן כל לוח ודאי לא ניחא ליה למיקם בדינא ודיינא בכדי גם המלוה נסמך על זה שלא לכתוב פרוזבול ואף אינו מוסר דבריו לבית דין מאחר שנאמן הוא בדיבורו הקל בלי שבועה וקבלת חרם כל עיקר.¹⁷

“ערוך השולחן” מביא שלושה טעמים לדבר:

ויש שכתבו... דכיון שהמנהג אצל כולם לגבות אחר שביעית בלא פרוזבול הוא כאלו התנו כן מפורש על מנת שלא ישמיט בשביעית וכל לוח על מנת כן הוא לוח וכמי שנכתב בשטר.¹⁸

ועיקר תקנת פרוזבול היה כדי שיהיה כגבוי, וכל זה היה טוב בזמן שיד דייני ישראל הייתה תקיפה, ואפילו בזמן הגמרא היה עדיין ראש גולה, והדיינים מתמנים ממנו והיה להם כח מהמלוכה לגבות ולהעניש את המסרב נגדם. אבל בעונותינו הרבים זה מאות השנים שאין לנו שום תוקף ועוז לעשות דבר, א"כ ממילא אין תועלת במסירת החובות לדיינים כיון שאין להם כח לגבותם. ובהכרח שמהלוח בעצמו יגבה ויעבור על לא יגוש ואין תועלת בפרוזבול.

ואם ננהוג בשמיטת כספים פשיטא שלא ירצו להלוות ויעברו על מה שכתוב בתורה השמר לך וכו'... ולפי זה בוודאי דנדחית תקנתא דרבנן שהיא רק זכר לשביעית מפני לאו דאורייתא ופשיטא דבכי הא לא תקנו רבנן.¹⁹

פרוזבול בארץ ישראל בימינו

ארץ ישראל אינה שונה מהותית מחוץ לארץ לעניין מצוות שמיטת כספים, מפני שאינה חובת הקרקע כשמיטת קרקעות או תרומות ומעשרות אלא חובת הגוף (קידושין לו ע"א).

17 והוסיף: "והעושה על פי הדין תבוא עליו ברכה".

18 ערוך השולחן, חושן משפט, סימן סז, סעיף ו. כך הסביר הרא"ש, גיטין, פרק ד, סימן יג.

19 ערוך השולחן, שם, סעיף י.

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

תקנת חכמים חלה על כל העולם בלי עדיפות לארץ ישראל או למדינות הסמוכות לה,²⁰ מפני שכתובת פרוזבול היא זכר לשביעית. אדרבה, יש סברה לומר שיש לנהוג כתיבת פרוזבול בחוץ לארץ יותר מבארץ ישראל, מפני שהטעם לכתובתו הוא שלא תשתכח תורת שביעית. על כן, סביר שיש לתת ביטוי למצווה דווקא בחוץ לארץ, מפני שאין בחוץ לארץ שום זכר אחר לשמיטה, להבדיל מארץ ישראל, שמקיימים בה שמיטת קרקעות, ואין סכנה שתשתכח בה תורת שביעית. מכל מקום, נפסק ששמיטת כספים חלה בחוץ לארץ כמו בארץ ישראל. על כן, לכתחילה יש לכתוב פרוזבול בימינו אף בבית דין רגיל,²¹ בין בארץ ישראל בין בחוץ לארץ, מן הטעמים האלה: זכר לשביעית, אמצעי ביטחון נוסף למי שלא התנה על גביית חובו, ואי נעילת דלת בפני לוויים. על זה יש להעיר שאם כלל לא יהיה נהוג לכתוב פרוזבול, יתבטל ההיתר מכוח נאמנותו של המלווה לומר "פרוזבול היה לי ואבד", מפני שאין להניח שכתב המלווה פרוזבול ואבד.²²

יחד עם זאת, נראה שמי שלא כתב פרוזבול בארץ ישראל, יכול לגבות את חובו, ולדעת הרב פיינשטיין (שו"ת איגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן טו), הוא רשאי גם לפנות לערכאות. לדעת הרמב"ם, רבנו תם ואחרים הנזכרים לעיל, אין לפרוזבול של ימינו שום תוקף, מפני שהוא נכתב בבית דין שאין לו סמכות אכיפה, ועל כן אינו בגדר גבוי. אם כן, עדיף לדעתם לומר ששמיטת כספים אינה נוהגת בימינו. כי אם אדם תובע את הלווה על סמך בית דין שאינו חשוב, נמצא המלווה נוגש אותו, והוא עובר על "לא יגוש" מדרבנן, כחידושו של "ערוך השולחן" הנזכר לעיל. הפרוזבול שלנו היום הוא רק לכתחילה, זכר לשביעית, או מן הטעמים האחרים שמביא הריטב"א (חידושי הריטב"א, מכות ג ע"א, ד"ה לכך). אבל בדיעבד, גם אם לא נכתב פרוזבול, המלווה יכול לגבות את חובו.

וגם לדעת הראשונים הסוברים שכותבים פרוזבול בכל בית דין, יש עדות של הרמ"א והרב פיינשטיין והרב קליין, הנזכרים בתחילת המאמר, שפסקו כן הלכה למעשה, ולא נהגו שמיטת כספים במשך הדורות חרף מורת רוחם של הרשב"א (שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן לג, נז) והרא"ש ואחרים (טור, חושן משפט, תחילת סימן סז בשם הרא"ש). לדעתם, ודאי שהמנהג לכתוב פרוזבול הוא רק לכתחילה.

יוצא אפוא שאם הולכים לפי עיקר הדין, שבתו הדין של ימינו אין להם סמכות לאכוף לכתוב פרוזבול, וממילא פרוזבול שנכתב בימינו חסר כל תוקף. ואם הולכים אחר המנהג

20 ערוך השולחן (שם, סעיף א) דוחה את הסברה שתיקנו השמטת חובות רק בארץ ישראל והמדינות הסמוכות לה.

21 לראשונים המתירים כתיבת פרוזבול בבית דין שאינו חשוב, ראה הדיון לעיל.

22 ראה: שו"ת הרשב"א, חלק ג, סימן נז; קרבן נתנאל, גיטין, פרק ד, סימן יג.

שפשט, שאין כותבים פרוזבול, עדיף לומר ששמיטת כספים אינה נוהגת כיום, והפרוזבול הוא רק לרווחא דמילתא. הטעמים שהביאו הב"ח ו"ערוך השולחן" שייכים גם בארץ ישראל, וגם פסיקותיהם של הרב פיינשטיין והרב קליין שייכות בארץ ישראל באותה מידה כמו בחוץ לארץ.

ההלכה העולה מכאן היא שגם בארץ ישראל, המלווה יכול לגבות את חובו בלא פרוזבול, כיוון שהפרוזבול בימינו הוא רק זכר לשביעית, ולא אמצעי גבייה.²³

סיכום

הקביעה שרוח חכמים נוחה ממי שפורע את חובו על אף השמטת החוב מן התורה משמעה שהגון לפרוע את החוב ולא להשתמש בהיתר התורה להשמיט את החוב.

הרבה מן הפוסקים סוברים שניתן לגבות את החוב גם בלא פרוזבול, אם מטעמים הקשורים להתנהגות הצדדים ביחס להלוואה (נאמנות המלווה לומר "פרוזבול היה לי ואבד"; "לא שביק היתירא ואכיל איסורא"; כאילו התנו שהשביעית לא תשמיט) אם מפני דרגת חיובה של מצוות שמיטת כספים בזמן הזה והיעדר בית דין בעל סמכות אכיפה לגביית החובות.

הרב משה פיינשטיין והרב מנשה קליין פסקו שאם לא כתב המלווה פרוזבול, הוא רשאי לגבות את חובו, מפני שלא נהגו ישראל להשמיט כספים בשביעית. לדעת הרב פיינשטיין, ניתן גם לפנות לערכאות לצורך זה.

גם בארץ ישראל, מלווה ששכח לכתוב פרוזבול או להתנות תנאי רשאי לגבות את חובו, מפני שכל הטעמים שמנו הפוסקים לאי שמיטת החוב בזמן הזה שייכים בארץ ישראל כמו בחוץ לארץ.

מי שמבקש לנהוג שמיטת כספים ולסדר פרוזבול התקף לכל הדעות, צריך לכתוב פרוזבול בבית דין שיש לו כוח אכיפה מטעם המדינה.

23 לפי זה, חזר הדין שהשביעית משמטת מדרבנן אף אם כתב פרוזבול, מפני שהפרוזבול אינו תקף, ונמצא שהלווה אינו חייב לפרוע את חובו. אבל אין לומר כן, כיוון שלא נהגו לשמוט כספים במשך הדורות, ונמצא שהלווה חייב לפרוע את חובו מן הטעמים שאמרנו לעיל.